

SOCIOLOŠKI ASPEKTI KOMANDOVANJA

O funkciji komandovanja u poslednje vreme sve više se raspravlja, naročito u vezi s pokušajima naučnog sagledavanja karaktera i fizionomije savremenog rata, posebno termonuklearnog i elektronskog. Dosada, međutim, sociološki aspekt funkcije komandovanja, njegova društvena suština, nije dovoljno izučavan. Opšta je, naime, karakteristika da su sociološka proučavanja armije još uvek mnogo ispod nivoa razvijenosti društvenih nauka. Nedovoljno se sagledava činjenica da je svakodnevni život u armiji ispunjen složenim i protivrečnim odnosima i pojavama i da to stoji u uzročnoj vezi sa razvojem odnosa u društvu. U mnogim teorijskim raspravama o društvenoj suštini armije često se izjednačava njena stvarna unutrašnja čvrstina i kohezija sa formalizovanom organizacijsko-formacijskom strukturom.

Svrha ovog rada je da podstakne sociološko-politikološko razmatranje funkcije komandovanja. Sa tog stanovišta razmatraju se neke osnovne tendencije komandovanja u savremenim uslovima i, posebno, socijalni odnosi koji se uspostavljaju posredstvom funkcije komandovanja, u uslovima razvoja socijalističkog društva. Na osnovu analize dosadašnje prakse, a naročito savremenih društvenih promena, ukazuje se na osnovne pravce transformacije komandovanja u armiji. Utvrđuju se i protivrečnosti koje se ispoljavaju u afirmisanju principa jednostarešinstva u sistemu komandovanja i u nastojanju da se do maksimuma ispolji čovekova ličnost u svim oblastima vojne aktivnosti. Polazi se od toga da se funkcija komandovanja nalazi u mreži ukupnih društvenih i armijskih tokova i da je izložena uticaju protivrečnih socijalnih sila koje opredeljuju njeno mesto i ulogu. Težište razmatranja je na savremenim problemima komandovanja i na analizi mesta i uloge komandovanja u procesu podruštvljavanja odbrambenih poslova u jugoslovenskoj samoupravnoj socijalističkoj zajednici.

U radu se žele dokazati hipoteze: da je funkcija komandovanja nastala kao rezultat podele rada u armiji; da su struktura i karakter komandovanja određeni u prvom redu oblicima strukture i osnovnim produkcionim odnosom globalnog društva; da je komandovanje deo strukture i funkcije armije; da promene u razvoju društva i armije dovode do promena u strukturi i funkcionisanju komandovanja; da savremeni tehnički razvoj u sprezi sa socijalističkim i samoupravnim preobražajima društva vodi podružtvljavanju vojne delatnosti, te da se na toj osnovi vrši transformacija funkcije komandovanja u pravcu koji je određen radno-profesionalnom delatnošću i specijalizacijom u armiji.

POJAM I SUŠTINA KOMANDOVANJA

1. *Različita shvatanja pojma komandovanja i rukovođenja*

Pojmovno određivanje funkcije komandovanja je značajno za njegovu racionalnu naučnu analizu. Od naučnog određivanja pojma komandovanja umnogome zavisi dubina prodiranja u njegovu suštinu i društvenu prirodu.

Taj zadatak je veoma složen, jer se komandovanje ispoljava kao višedimenzionalna pojava. Ono je istovremeno i društvena delatnost u okviru podele rada u armiji i vlast nad ljudima, a ispoljava se kao odnos odlučivanja, ali i kao sredstvo u procesu izvršavanja odluka.

Komandovanje je interdisciplinarna kategorija. Njega proučavaju brojne nauke, kao što su nauka o rukovođenju, organizaciono-tehničke nauke, sociologija, posebno politička sociologija i socijalna psihologija, zatim vojna istorija, strategija i druge vojnostručne naučne discipline. Svaka od ovih nauka pokušava da definiše komandovanje sa stanovišta svoga predmeta. Otuda nedostatak jedne sintetičke definicije koja bi obimom i sadržajem bila univerzalna u smislu u kojem se i komandovanje »univerzalno« pojavljuje.

Određivanje pojma komandovanja otežano je i činjenicom što je gotovo u svim društveno-političkim sistemima prisutno nastojanje da se o funkciji komandovanja kaže samo ono što odgovara trenutnim političkim potrebama vladajućih krugova. Posmatrano sa tog stanovišta, može se reći da komandovanje spada u najosetljivija područja naučnog istraživanja. U tome treba tražiti i uzroke tendencije da se izučavanje funkcije komandovanja ograniči na formalnu organizacionu i vojnotehničku stranu i nerazvijenosti teorijskih koncepcija o društvenoj prirodi komandovanja i odnosima koji se na toj osnovi formiraju u armiji.

Komandovanje se uglavnom definiše kao funkcija rukovođenja, a termin rukovođenje upotrebljava se za oznaku organizovane delatnosti radi ostvarivanja određenih ciljeva. Pored toga ovaj termin upotrebljava se i kao zajednički pojam za funkciju komandovanja i upravljanja u armiji.¹

I među onima koji komandovanje definišu kao element rukovođenja postoje razlike. Tako, na primer, jedni definišu komandovanje kao vlast i pravo naređivanja,² a drugi smatraju da je komandovanje »zajednička sila« koja objedinjuje zajedničko delovanje pojedinačnih delova.³ Treći definišu komandovanje kao veštinu upravljanja ljudima, ističući da se ta veština ne može naučiti. Prema tome shvatanju objektivni zakoni koji deluju u oružanoj borbi ne javljaju se sami od sebe i nezavisno od volje ljudi, već se stalno prepliću sa subjektivnom delatnošću učesnika u borbi, tj. sa ljudima.⁴

Četvrti razvijaju teoriju o komandovanju kao sredstvu za »aktiviranje plana koji je razvila funkcija planiranja i za koje je funkcija organizovanja uspostavila potrebne uslove za izvršenje«.⁵

Nasuprot shvatanjima o komandovanju kao »funkciji rukovođenja« u SAD je razvijena teorija da je »rukovođenje« samo jedan elemenat komandovanja. Prema ovom shvatanju komandovanje je zakonski izražena *vlast pojedinca* nad potčinjenim. Ova vlast se odnosi na aktiviranje i motivaciju ljudskih resursa, na odlučivanje i izdavanje naređenja. Nakon toga sledi proces »rukovođenja« koji obuhvata planiranje, organizaciju, koordiniranje, usmeravanje i kontrolu.⁶

Neki vojni teoretičari u SSSR-u izražavaju mišljenje da su komandovanje i rukovođenje sinonimi. »Komandovanje i rukovođenje u principu su identični i izražavaju jedan oblik ljudske delatnosti«⁷ Komandovanje definišu kao svesnu delatnost u kojoj je najvažnije

¹ *Vojna enciklopedija*, knjiga 8, strana 367

² »Komandovanje (je) pravo i vlast naređivanja (zapovedanja) i kontrola sprovođenja naređenja sa ciljem da se važeći propisi, odnosno određeni zadatak tačno i na vreme izvrši«. »*Vojni rečnik*«, Beograd, 1955, strana 77).

³ »U svim društvima gde se stvaraju socijalne zajednice (pogoni, preduzeća, vojne jedinice) postoji zajednička sila (vođa grupe, direktor, komandant) koja nužno objedinjuje u jedinstven proces sve delove celine«. *Dr T. Kronja: Psihološka razmatranja o rukovođenju u armiji, izdanje VIZ, Beograd, 1966, strana 7.*

⁴ Reč je o shvatanjima koja veštinu komandovanja suprotstavljaju naučnom rešavanju vojnih pitanja, tj. Tejlorovoj koncepciji o rukovođenju kao nauci koja se zasniva na jasno definisanim zakonima, pravilima i propisima kao svojoj osnovi.

⁵ *Dž. R. Bešlajn: Rukovođenje narodnom odbranom, »Vojno delo«, Beograd, 1952, strana 43.*

⁶ »Upravljanje i naučna organizacija rada, izdanje Uprave za vojnu veštinu, Beograd, 1969.

⁷ *Grupa autora: Komandovanje jedinicama u boju, VIZ, Beograd, 1967, strana 13.*

odlučivanje. Dalje se tvrdi da komandovanje obuhvata zatvoreni sistem koji se sastoji od tri vrste međuzavisnih organa. To su: (1) organi komandovanja, (2) objekti komandovanja i (3) kanali veza. Ceo sistem funkcioniše tako što organ komandovanja donosi odluke, izdaje naređenja, »objekt komandovanja« prima naređenja i realizuje odluke, a ceo taj proces odvija se preko određenih »kanala veze«.

Ovde su izneta samo neka shvatanja o pojmu komandovanja, koja u sadašnje vreme egzistiraju, i koja, pored ostalog, sadrže i određene elemente sociološkog određivanja pojma komandovanja. Međutim, izostavljeno je prikazivanje evolucije ideja i utvrđivanje njihove povezanosti sa određenim društveno-ekonomskim, klasnim i istorijskim okolnostima. Treba reći da u svim ovim varijantama pojma komandovanja nema dovoljno elemenata za sagledavanje celovitijih teorijskih koncepcija (jer nisu ni razvijene), niti prostora za temeljitije razvijanje kritičke analize.

Zbog svega toga treba se ograničiti samo na konstatovanje činjenice da je racionalna suština iznetih shvatanja, ipak, i u tome što ona ukazuje da je komandovanje prvenstveno društvena kategorija, da se odnosi na usmeravanje ljudske aktivnosti da je specifični oblik vlasti izražen u zakonskim ovlašćenjima i prinudi. Naglašava se faktor veštine u ostvarivanju funkcije komandovanja, koji je potvrđen u celokupnom dosadašnjem istorijskom iskustvu i koji ni u savremenim uslovima nije izgubio svoj značaj. Većina autora vidi suštinu komandovanja u pravcu odlučivanja i naređivanja.

Međutim, iz pomenutih definicija ne vidimo društvenu uslovljenost i zavisnost komandovanja od klasnih i istorijskih okolnosti razvoja društva. Ne vidimo uticaj funkcije komandovanja na socijalnu stratifikaciju u armiji. Definicije nam ne pružaju mogućnost da utvrdimo specifičnosti komandovanja u odnosu na slične funkcije (rukovođenje) u ostalim društvenim strukturama. Umesto nastojanja da se u pojmu funkcije komandovanja iskaže njegov društveni sadržaj, uloga i mesto u okviru društvene podele rada u armiji, zapaža se težnja da se opišu i objasne samo neke njegove strane, i to one koje mu daju više psihološko nego sociološko obeležje.

Sporna je i svaka definicija komandovanja koja uzima za pretpostavku model prema kome su komandovanje i rukovođenje dve odvojene kategorije. Podela funkcije komandovanja i rukovođenja u dve odvojene sfere, u kojoj se prva javlja kao »iskra života«, koja odlučivanjem pokreće na akciju i aktivira ceo sistem, a druga služi da realizuje odluke i da pripremi njihovo donošenje, dovodi do mnogih teorijskih nejasnoća i praktičkih sukobljavanja i degradira stvarnu društvenu sadržinu i smisao podele rada u armiji. Ovakva podela

stavlja sve organe i funkcije u armiji u položaj objekta i pukog izvršioca, nasuprot komandanta koji je jedini zakonom ovlašćen da odlučuje, naređuje, tj. da komanduje.

Izgrađivanjem shvatanja o komandovanju kao jedinstvenoj kategoriji, dolazimo do toga da sve funkcije u armiji stavljamo u aktivan položaj i u zavisnost od podele rada u armiji.

2. *Specifična priroda komandovanja*

Prvobitna zajednica ne pokazuje posebno izdvojenu vojnu organizaciju. Rod i pleme su istovremeno i društvene i vojne jedinice. Plemenske starešine su ujedno i komandanti (vođe) oružanih skupina, koje učestvuju u borbama za osvajanje plodnog zemljišta. To su redovno fizički snažniji, hrabriji i veštiji pojedinci. Ovde funkcija komandovanja ne dovodi do koncentracije vlasti u rukama vojnog starešine niti do socijalnog struktuiranja. Vođa je samo prvi u borbi. On tek u ratu stiće slavu, sabira više plena i uvećava sopstveno bogatstvo. Na taj način ostvaruje poseban društveni položaj, gde je i klica novih odnosa.

U robovlasničkim i feudalnim društvenim odnosima funkcija komandovanja u vojnim formacijama izrasta iz klasnog položaja robovlasnika i feudalnih gospodara, a ne iz ratničke sposobnosti nosilaca funkcije komandovanja. Iz takvog klasnog položaja se konstituiše i institucionalizuje pravo i vlast vojnog komandanta da odlučuje o svim pitanjima vojnog organizovanja i upotrebe vojne sile.

Uparedo sa usavršavanjem tehničkih i borbenih sredstava za vođenje oružane borbe povećala se i važnost funkcije komandovanja i značaj racionalne kombinacije u upotrebi različito naoružanih boraca. Taj proces doveo je i do stvaranja komandi (štabova).⁸

U toku istorijskog razvoja funkcija komandovanja neprekidno se ispoljava u dva međuzavisna procesa. Prvo, ona služi da obezbedi koordiniranu upotrebu vojske u kojoj se umnožavaju i usložavaju brojno različiti tipovi naoružanja, i drugo, u zavisnosti od razvoja klasnih odnosa u društvu vrši se koncentracija lične vlasti u licu komandanta.

⁸ Pre mnogo hiljada godina u vojsci egipatskih faraona, i ne samo u njoj, sve funkcije vojnog komandovanja bile su usredsređene u jednom čoveku — starešini (komandantu). Oko 1600 g. p. n. e. uvedeni su i »pisari vojske« koji su radili kao specijalisti za funkciju snabdevanja i transportovanja. Mnogi vojni pisci u tome vide prvu klicu formiranja vojnih štabova koji služe kao pomoćni organi komandantima. Verovatno da u takvom razvoju odnosa između komandanta i štaba valja tražiti uzroke za odvajanje funkcije komandovanja od funkcije rukovođenja.

Prvi proces uslovljen je i podstaknut stalnim razvojem podele rada i usavršavanjem tehničkih sredstava i njihovom masovnom upotrebom u armiji. Taj proces je uticao i utiče na proširivanje obima komandovanja. On stalno deluje u pravcu povećanja stručno-tehničke i organizatorske uloge komandovanja. Nametnula se potreba stvaranja stručnog i profesionalnog komandnog kadra radi obezbeđivanja koordiniranog delovanja složenih vojnih formacija i radi ostvarivanja određenih klasnih ciljeva.

Vojna znanja su u početku bila ograničena samo na vojsku. Vojna organizacija i život u njoj postaju garancija za ličnu egzistenciju profesionalnih vojnih stručnjaka. U tome treba tražiti uzroke za bezgraničnu vernost vojnoj organizaciji i uslovima života u njoj. Savremeni uslovi menjaju taj odnos, jer vojnoprofesionalna znanja postaju sve više društveno priznata. Vojni stručnjaci, naročito specijalisti iz pojedinih oblasti tehničkih znanja i veština, afirmišu se i dobro su došli u mnogim privrednim i drugim organizacijama u društvu. To ima određene implikacije i na menjanje odnosa profesionalnih vojnih lica prema vojnom pozivu i prema odnosima koji se formiraju u vojnoj organizaciji.

Drugi proces je uslovljen razvojem klasnih odnosa u društvu. Društvene protivrečnosti i klasna borba predstavljaju osnovu za izraženu tendenciju koncentracije lične vlasti u rukama vojnih komandanata. Ovaj proces je u toku istorijskog razvoja išao tako daleko da je u sadašnjoj etapi klasne borbe doveo do znatnog osamostaljivanja komandnih kadrova prema ostaloj armijskoj strukturi, pa i prema predstavničkim telima. U doba robovlasničke demokratije, na primer, o načinu rukovođenja vojskom u ratu i miru odlučivala je civilna vlast. U feudalno doba to odlučivanje je bilo u rukama feudalnih gospodara. U savremenim uslovima uloga predstavničkih organa u većini zapadnoevropskih zemalja svedena je na izglasavanje vojnog budžeta i na odlučivanje o najopštijim pitanjima odbrane.⁹ Uticaj predstavničkih tela socijalističkih zemalja na tokove izgradnje i života vojne organizacije stoji u zavisnosti od ukupnih procesa podruštvljavanja politike i učešća radnih ljudi u upravljanju.

Komandovanje u armiji pojavljuje se kao značajan faktor uspešnog realizovanja društvene uloge armije. Ono obezbeđuje jedinstvo zajedničkog delovanja. Služi da poveže i kanališe vojnu delatnost

⁹ Tako je, na primer, 28. juna 1950. godine, američki Kongres odobrio Zakon o organizaciji vojske prema kojem je ministar vojske »odgovoran i nadležan za vođenje svih poslova vojske, uključujući... operacije, administraciju, snabdevanje i održavanje, blagostanje, pripravnost i efikasnost vojske«. Dž. R. Bešlajn: *Rukovođenje narodnom odbranom, »Vojno delo«, Beograd, 1952, str. 36.*

u pravcu koji je određen klasnim potrebama društva i determinisan konkretnim istorijskim okolnostima. Važnost funkcije povezivanja i usklađivanja delatnosti individua koje izvršavaju zajednički zadatak izrazio je Marks rečima: »Violinista koji svira sam, diriguje sam sobom, ali orkestru je potreban dirigent«. ¹⁰ Komandovanju u armiji može se pripisati funkcija »dirigenta orkestra«. Ali je i više od toga. »Rukovodilac je — kaže Marks — u isti mah šef orkestra i kompozitor«. ¹¹ To se u celosti može primeniti na funkciju komandovanja koje omogućuje da se kroz proces podele rada i diferenciranja komplementarnih uloga ostvari povezivanje pojedinih delova vojne organizacije u jedinstvenu funkcionalno uređenu celinu. Rad vrhovnog nadzora i rukovođenja, smatra Marks, nužno nastaje svugde gde neposredni proces proizvodnje ima oblik društveno-kombinovanog procesa, a ne istupa kao izolovani rad samostalnih proizvođača. ¹²

Putem funkcije »vrhovnog nadzora« komandovanje se ispoljava i kao instrument društva, njegove vladajuće klase organizovane u državu, radi ostvarivanja zaštite i obezbeđenja interesa klase. Stvarni obim, sadržina i domet komandovanja određeni su stepenom razvoja proizvodnih snaga, a njegova društvena sadržina klasnim karakterom društva i na njemu zasnovanim političkim odnosima.

U konkretnim istorijskim okolnostima komandovanje se može ispoljavati pretežno kao sredstvo za održavanje eksploatacije i kao otuđena spoljašnja sila koja aktivnost ljudi podvrgava klasnom interesu eksploatatora. U tim uslovima komandovanje se ispoljava, pre svega, u funkciji vlasti nad ljudima. S druge strane, ono se može ispoljavati prvenstveno kao društvena delatnost koja, u okviru određene i objektivno uslovljene podele rada, ostvaruje funkciju usklađivanja i povezivanja armijske delatnosti. U tom slučaju težište ostvarivanja funkcije komandovanja je na koordinaciji, povezivanju i usmeravanju rada pojedinaca i užih i širih vojno organizovanih društvenih grupa. Ono, dakle, stoji u funkciji podele rada.

Ove dve komponente komandovanja nisu automatski određene i strogo odvojene. Komandovanje se uvek do sada pojavljivalo kao sastavni deo tehničko-tehnološkog procesa i podele rada i kao akt upravljanja ljudima, odlučivanja o njihovoj aktivnosti i sudbinama (u ratu) i položaju i napredovanju u službi (u miru). U armiji je teško praviti čistu i čvrstu razliku između društvene i tehničke podele rada, jer tehničko-organizacioni kriteriji podele funkcija u uslovima

¹⁰ Marks, Kapital I, »Kultura«, Bgd., 1958, lat. str. 246—247.

¹¹ K. Marks, Kapital I, »Kultura«, BGD, 1958, lat. str. 246—247.

¹² Isto.

klasne podele društva nužno utiču na društvene odnose. Tako se odgovor na pitanje o stvarnoj sadržini društvenih odnosa u armiji može dobiti tek putem analize odnosa između određenih funkcija i njihovih struktura.

3. Predlog definicije

Komandovanje je vrsta društvene delatnosti, kojom se u okviru određenih klasnih odnosa usklađuje delovanje relativno trajno vojno-organizovanih društvenih grupa, radi očuvanja interesa vladajuće klase, i normativno sankcionisana dužnost i pravo da se uz primenu prinude i institucionalizovane društvene moći donose odluke i obezbedi sprovođenje izdatih naređenja.

I ovaj pokušaj sociološkog određivanja pojma komandovanja pokazuje da je reč o složenoj pojavi sa više dimenzionalnim značenjem. Zato je svaka definicija pojma komandovanja relativno neadekvatna i teško može da sadržajem i obimom obuhvati i iskaže sve suštinske pojave i odnose koji su u njoj sadržani. To je slučaj gotovo sa svim definicijama koje su ovde citirane. Sa tog stanovišta definicija koja se predlaže takođe može biti kritikovana.

Ovde je, ipak, učinjen pokušaj da se ublaže neke slabosti iznetih definicija i da se ukaže na to da se funkcija komandovanja mora posmatrati u svojoj istorijskoj dimenziji, da je ona proizvod klasne podele društva i da od njega neposredno zavisi, da se realizuje u okviru određenih društvenih odnosa u vojnoj organizaciji, da u okviru podele rada sadrži posebnu vrstu delatnosti kojom se koordinira, usklađuje i sinhronizuje vojna aktivnost i da je bitno obeležje te delatnosti u sankcionisanom pravu i obavezi donošenja odluka, izdavanju naređenja i obezbeđivanju njihovog sprovođenja pa i uz primenu prinude.

KOMANDOVANJE U FUNKCIJI KLASNE PRIRODE ARMIJE

1. Klasna suština armije — osnovna determinanta komandovanja

Već smo istakli da komandovanje stoji u zavisnosti od klasne suštine društva i specifične prirode armije. Zato se ovde ukratko iznose društveno-istorijski i klasni okviri u kojima se razvija funkcija komandovanja i ističu neke osnovne specifičnosti armije koje utiču na obim, sadržaj i karakteristike komandovanja.

Nastanak privatne svojine, podela društva na klase i stvaranje države usloveli su pojavu posebne, iz društva izdvojene socijalne grupe, koja oružanim nasiljem obezbeđuje klasnu vladavinu i dati način materijalne proizvodnje. »Samoaktivna oružana organizacija stanovništva postala je nemoguća od kako se društvo pocepalo na klase«. ¹³ Od prvih začetaka svoga stvaranja pa sve do danas armija je uvek bila instrument političke vlasti vladajuće klase. Zbog toga njen položaj u društvu, socijalno poreklo i idejna orijentacija komandnog sastava uvek moraju odgovarati interesima vladajuće klase. Armija je kao deo sistema društva predstavlja relativno trajno organizovanu i izdvojenu društvenu grupu, koja ima zadatak da zadovolji potrebe društva u oblasti zaštite njegovih vladajućih klasnih interesa. Takva društvena uloga armije zahteva njenu maksimalnu organizovanost i sposobnost za potpuno izvršavanje postavljenih zadataka. ¹⁴

Specifičan je i način ostvarivanja uloge armije u društvu. Ona se samo povremeno angažuje u stvarnom realizovanju svoje funkcije, jer se stvarno upotrebljava samo u oružanoj borbi. Sve ostalo vreme spada u period priprema za akciju i zaštitu sistema u miru. Od valjanosti tih priprema umnogome zavise uspesi u izvršavanju zadataka u ratu. Sve to utiče na posebne uslove života vojnih lica i na njihove unutrašnje odnose.

U specifičnoj društvenoj ulozi i u načinu izvršavanja zadataka armije valja tražiti uzroke za njeno unutrašnje organizovanje i život vojnih lica. U vojsci je, više nego u drugim društvenim strukturama, naglasak na безусловnom i strogom poštovanju propisa i pravila. Svako odstupanje od utvrđenih normi ponašanja i života popraćeno je безусловnim sankcijama. Vojna pravila su se uvek morala doslovno poštovati. Taj princip ni danas nije izgubio na važnosti, tako da se u svim savremenim armijama postiže veoma visoki stepen usklađenosti između praktične aktivnosti i normativnog regulisanja. U armiji su norme unutrašnjeg života i funkcionisanje svih njenih struktura nametnuti odozgo. Jače je izražena strogost u zasnivanju nadležnosti pojedinih organa, u hijerarhiji položaja, izvršavanju naređenja i uopšte u unutrašnjim odnosima u kojima komandni organi imaju isključivu nadležnost odlučivanja o gotovo svim aktivnostima. Praksa je gotovo u svim armijama sveta da se unutar određenih armijskih struktura, jedinica i ustanova ostvaruje maksimalna koncentracija

¹³ F. Engels: *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, »Kultura«, Beograd, 1950, strana 174.

¹⁴ Posledice neizvršavanja zadataka od strane armije su fatalne i tiču se egzistencije datog društveno-političkog sistema. Zato su za razvoj armije i njenu borbenu spremnost neprekidno zainteresovani ne samo vojni, nego i svi društveni faktori.

vlasti u rukama jedne ličnosti — komandanta. Takav tip organizacije neki sociolozi nazivaju birokratskim.¹⁵ U okolnostima takvog vojnog organizovanja i regulisanja unutrašnjih odnosa teže dolazi do izražaja ispoljavanje individualnih (i grupnih) interesa i shvatanja. Iz toga neki naši vojni pisci izvode zaključak da »armija kao socijalna sredina pruža povoljne mogućnosti za uspeh rukovođenja (čitaj komandovanja — SB) jer je tako formalno uređena da predstavlja, više ili manje, homogen kolektiv koji ne oponira rukovodstvu i hijerarhijskom rukovođenju, odnosno sistemu nužne i racionalno prihvaćene subordinacije«. ¹⁶ Ovde se uspeh komandovanja izvodi iz psiholoških činilaca, a ne sagledava se njihova društveno-istorijska uslovljenost. Takva shvatanja pogoduju održavanju tradicionalizma u odnosima u vojsci. Iza toga se, ponekad, u praksi krije stvarno nastojanje da se u ime »specifičnosti vojske« opravdaju odnosi drila, lične vlasti vojnih starešina i primene sile i prinude, koja ne može da rezultira iz objektivnih okolnosti i potrebe vojne službe, već je najčešće posledica birokratskog manipulisanja sa ljudima.

Podređivanje ljudi u armiji zakonitostima, koje nameće logika savremenog organizovanja odbrambenih potencijala društva i vođenja rata, još ne znači svođenje njihove individualnosti i društvenog položaja samo na puku i delimičnu funkciju koja se prinudom uklapa u jedinstvenu celinu.

Vojske koje su u prošlosti svoju snagu zasnivale na organizacionoj superiornosti i na veberovskoj shemi hijerarhijskog optimuma, mogle su u određenim istorijskim okolnostima da se pokažu i nadmoćne,¹⁷ ali to još ne znači da isti takvi principi organizacije i prinude u novim istorijskim uslovima ne mogu biti jedna od znatnih prepreka u razvoju i osavremenjivanju vojne sile.

Reč je, naime, o tome da nove istorijske okolnosti, uslovljene pojavom socijalističkih i samoupravnih društvenih odnosa i revolucionarnim preobražajem u strukturi oružanih snaga, u koncepciji i načinu vođenja oružane borbe, uslovljavaju da se u vojnom mehanizmu sve više isključuje upotreba prinude i sile da se afirmiše ljudska ličnost kao bitan konstitutivni element i osnovna pretpostavka orga-

¹⁵ »Birokratska organizacija društva postoji kada se organizacija postavi tako da se totalna inicijativa i sve odluke donose u naredbodavnom centru, a da su svi ostali organi i samo članstvo organizacije u položaju da pasivno prihvataju, sprovode i izvršavaju te odluke«. Dr P. Radenović: *Sociološki aspekti rukovođenja, izdanje RU »Kosta Stamenković«, Leskovac, 1970, strana 95.*

¹⁶ T. Kronja: *Psihološka razmatranja o rukovođenju u Armiji, VIZ, Beograd, 1966, strana 10.*

¹⁷ »Iz životinjskog stanja, kako su pisali Marks i Engels, čovek se mogao iščupati samo životinjskim sredstvima. Dok objektivno predstavlja uslov društvenog progressa, takvo stanje može biti prihvaćeno kao »prirodno« i »nužno«. Dr N. Pašić: *Klase i politika, izdanje »Rad«, Beograd, 1968, strana 243.*

nizacionog ustrojstva i razvoja armije. U savremenim uslovima u vojsci ima sve manje mogućnosti za oslanjanje na slepe iracionalne sile. Vojnik savremenog doba sve manje se ponaša kao objekt manipulacije, kao brojka. On se poistovećuje sa vojnom organizacijom i životom u njoj samo u onoj meri u kojoj u njoj može da ispolji svoje stvaralačke sposobnosti, svoje znanje i mogućnosti. Zato u savremenim uslovima armija i odnosi u njoj moraju biti izgrađivani na principima podudarnosti sa prirodnim ponašanjem čoveka i na realnoj slici objektivne stvarnosti. Kritičnost prema organizaciji vojske mora uvek polaziti od čoveka, društvenih uslova delovanja i naučno-tehničkih dostignuća.

Prinuda i institucionalizacija celokupnog života u vojsci mora biti ograničena sa potrebama razvitka vojne organizacije u pravcu koji je određen razvojem naučno-tehničkih dostignuća i savremenim revolucionarnim društvenim preobražajima. Ona je takođe određena i savremenim zahtevima da vojska ne uništava ljudsko u čoveku. Veberov model »racionalne organizacije« i »etika mog upravljanja«, koja se tako uporno primenjuje u životu mnogih savremenih armija, ne može biti totalno primenjena, a da ne dovede do depersonalizacije i otuđenja ljudske ličnosti i da značajno ne oslabi borbenu vrednost vojske.

Savremeni uslovi vođenja rata i ostvarivanja društvene uloge armije traže visoku organizovanost vojne sile. To se gotovo u jednakoj meri odnosi na sve armije, bez obzira na prirodu društveno-političkog sistema iz koga izrastaju. Uvek se, međutim, mora postavljati pitanje do koje mere institucionalizacija i ukupna vojna organizovanost stimuliraju ljudske stvaralačke aktivnosti i do koje mere vode humanizaciji odnosa među ljudima. To pitanje je za vojnu organizaciju postalo aktuelno u meri u kojoj humanizacija odnosa u društvu postaje imperativ vremena i uslov daljeg revolucionarnog menjanja. Visoka organizovanost i nastojanja da armija valjano izvršava društvenu funkciju ne smeju je pretvoriti u formalizovani institucionalni mehanizam u kome ljudska individua postaje bezlična.

Istorijsko iskustvo pokazuje da se u životu vojne organizacije u doba mira, kada ona stoji kao »ljudska potencija« vrše procesi aktivnosti koji su slični, ili su gotovo identični sa aktivnostima u ostalim društvenim strukturama. Ukupni život u vojsci obuhvata obrazovanje, napredovanje u službi, ličnu afirmaciju u kolektivu, rad kao proces trošenja psihofizičke energije i dr. To upućuje na zaključak o tome da se u životu vojne organizacije u određenoj meri moraju primenjivati opšte norme života koje važe i za druge organizovane društvene grupe: preduzeća, ustanove, školstvo i dr.

Drugo je, međutim, pitanje što specifičan način funkcionisanja armije, njeno unutrašnje ustrojstvo, funkcija u društvu, način regrutovanja kadrova, položaj u političkom sistemu datog društva daju armiji karakteristike osamostaljene društvene organizacije, koja i sama teži da se još više osamostali kako u odnosu na društvo čiji je izraz, tako i u odnosu na funkciju koju vrši. Profesionalni vojnici svesno ili nesvesno, kao uostalom i druge osamostaljene i profesionalne strukture, stavljaju uže interese vojne organizacije, pa i svoje lične, ispred opštih društvenih težnji i interesa. Istorijska iskustva pokazuju da ukoliko u praksi dolazi do većeg osamostaljivanja vojne sile utoliko položaj čoveka u njoj postaje, po pravilu, teži i sa više ograničenja.

Specifičan način unutrašnjeg života u armiji proizilazi iz njenog klasnog karaktera i posebne uloge u društvu. Armija neprekidno mora biti spremna za izvršavanje borbenih zadataka. To pretpostavlja visoku obučenost i borbenu gotovost i traži vanredna naprezanja, pa i ograničenja u životu vojnih lica. Treba, međutim, reći da u onoj meri u kojoj borbena spremnost armije i na njoj zasnovana ograničenja u položaju vojnih lica predstavljaju stvarnu potrebu društva, u toj meri je i obaveza društva da određena, nužna ograničenja utvrdi u normativnim aktima višeg reda, u zakonima, a ne da to prepusti vrhovima vojne vlasti. To tim pre jer normativno regulisanje položaja vojnih lica u okvirima specijalnih ovlašćenja pojedinih vojnih starešina vodi osamostaljivanju armije i uspostavljanju totalitarnih odnosa u njoj.

2. Specifičnosti JNA

Jugoslovenska narodna armija nastala je u procesu menjanja stare (buržoaske) društvene strukture i nacionalnog oslobođenja zemlje. Iz toga i iz njene specifične uloge u funkciji opštenarodne odbrane izvire njena specifična obeležja koja je razlikuju od savremenih starijih armija. Ona je, međutim, u nekim svojim elementima u čitavom posleratnom periodu zadržala karakteristike klasičnih vojnih organizacija. To je proizvod datih vojnostrategijskih okolnosti i činjenice da je i naše društvo klasno, sa svim protivrečnostima koje iz toga proizlaze. U njemu je još uvek nužna država i vojska kao instrument samoupravljanja i klasne prinude. »Naša armija nema zadatak da brani samo teritorijalni integritet naše zemlje. Ona ima zadatak da brani naš socijalizam (podvukao SB) onda kad budemo videli da je on u opasnosti i da se drugačijim sredstvima ne može braniti«. ¹⁸

¹⁸ Josip Broz Tito, govor u Sarajevu povodom 30-godišnjice Jugoslovenske narodne armije, »Politika« od 22. decembra 1971. str. 4

S druge strane, savremeni vojnotehnički razvitak uslovljava postojanje profesionalnih kadrova koji se specijalno bave vojnim pitanjima. Međunarodne okolnosti i položaj naše zemlje u međunarodnoj zajednici nalažu da uvek imamo spremnu i savremeno opremljenu armiju koja mora svakog momenta biti sposobna da se suprotstavi eventualnoj agresiji.

Jugoslovenska narodna armija je specifična vojna organizacija i po tome što je od samog početka stvaranja bila organizacioni oblik »naoružanog naroda«. ¹⁹ To joj je omogućilo da u svim fazama dosadašnjeg socijalističkog razvoja bude »aktivan politički organizam, otvoren prema društvu«. ²⁰ Njen komandni kadar formirao se iz najširih socijalnih slojeva društva, iz radničke klase, seljaštva i napredne inteligencije. ²¹

Jugoslovenska narodna armija *nije jedina* oružana snaga našeg društva. ²² Ona je samo jedan njegov element sastavljen od stručno obučenog profesionalnog kadra i određenog kontingenta vojnika, i služi kao borbena jezgro ukupnih snaga odbrane. Ona, dakle, nema ulogu »jedinog arbitra odbrane«, već joj služi kao stručno-tehnička, moralno-politička i borbena komponenta. Naša armija je deo »naoružanog naroda« već i po tome što ona sama ne učestvuje u oružanom otporu protiv agresora. »To bi bio oružani otpor celog naroda koji je nosilac borbe i otpora svestrano opremljen za sve vrste aktivnosti, bilo da je organizovan u jedinice teritorijalne odbrane u JNA ili u omladinske dobrovoljačke i diverzantske odrede«. ²³

Jugoslovenska narodna armija, dakle, kao specifičan deo oružanih snaga SFRJ, ne odlučuje o odbrani. Odbrana zemlje u našem društvu postaje do te mere stvar čitavog naroda da se uopšte ne postavlja pitanje o tome da bi ona mogla biti prepuštena odlukama komandnih organa u armiji. Različita struktura oružanih snaga, nji-

¹⁹ »Partizanski odredi zovu se narodnooslobodilački zbog toga što to nisu borbene formacije bilo koje političke partije ili grupe, već su to borbeni redovi naroda Jugoslavije« (podvukao SB). Josip Broz Tito, Govori i članci I, strana 1, izdanje »Naprijed«, Zagreb, 1959. godine.

²⁰ M. Stanišić: »Osnovni principi izgradnje oružanih snaga revolucije 1941—1945«, »Vojno delo«, br. 2/69, str. 125.

²¹ »Seljaci i radnici, studenti i ostala narodna inteligencija, koji su rasli i razvijali se u NOB, postali su oficiri naše narodne armije«. (Tito, referat na II zasedanju Avnoja, citat, Informator, časopis za političko-obrazovni rad sa vojnicima, izdanje Političke uprave SSNO, br. 5/72, str. 47).

²² »Oružane snage Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije čine jedinstvenu celinu i sastoje se od Jugoslovenske narodne armije kao zajedničke oružane sile svih naroda i narodnosti i svih radnih ljudi i građana, i od teritorijalne odbrane kao najšireg oblika organizovanog oružanog otpora«. (41. amandman Ustava SFRJ).

²³ V. Bubanji: Osnovi naše doktrine, »Narodna armija« od 23. jula 1971. godine, str. 3.

hovo rasprostiranje po čitavoj teritoriji SFRJ i različite uloge pojedinih elemenata odbrane imaju znatnog, ako ne i odlučujućeg uticaja na sistem vertikalnog i horizontalnog povezivanja segmenata odbrane i na promene u karakteru i načinu ispoljavanja funkcije komandovanja.

3. Komandovanje u procesu podruštvljavanja odbrane

Nova sadržina funkcije komandovanja u našim uslovima ima najdublju društvenu osnovu u instituciji samoupravljanja kao osnovnom društvenom odnosu i političkom obliku našeg društva. Ukoliko odbrana društva, organizovanog na samoupravnim osnovama, postaje deo njega samog i ukoliko se ona izvodi iz njegove samoupravne strukture, a ne isključivo iz vojnog i državnog organizovanja kao u armijama klasičnog tipa, utoliko se u funkciji komandovanja sve više afirmiše njegova stručno-operativna i koordinatorska delatnost, a iščezavaju elementi dominacije i monopola vlasti. Ti procesi stoje u punoj zavisnosti od rezultata aktivnosti na poslovima podruštvljavanja odbrane i od realizacije koncepcije opštenarodne odbrane.

Dosadašnji rezultati u izgradnji našeg odbrambenog sistema opravdavaju tvrdnju da je »naš radni čovjek postao subjekt u odbrambenim poslovima, kao i u svim drugim društvenim delatnostima«. ²⁴ Naš samoupravni socijalistički sistem omogućuje da se proizvođači i građani neprekidno organizuju za odbranu i da aktivno učestvuju u izgrađivanju svih elemenata odbrambenog sistema. Ranije otuđena sfera odbrane sve više postaje pravo i dužnost svih građana, radnih organizacija, društveno-političkih zajednica i ostalih samoupravnih struktura. Radni čovek udružen u sistem samoupravno organizovanih struktura, sve više se nalazi u položaju da odlučuje o organizaciji i razvoju odbrane. Na taj način narodna odbrana je u rukama samoupravljačkog društva, a ne samo operativne armije. »Reč je o tome da oružane snage postanu ceo narod, celo društvo«. ²⁵

Postepeno iščezavanje državnih odnosa u samoupravno organizovanom društvu nužno dovodi i do podruštvljavanja odbrambenih poslova i novih oblika vojnog organizovanja. Ti procesi se na funkciju komandovanja odražavaju tako da ono prestaje biti spoljašnja »otuđena« sfera koja je dostupna samo jednom delu ljudi. Menja se ka-

²⁴ Josip Broz Tito: Govor na završetku manevra »Sloboda 71«, »Politika« od 10. oktobra 1971, str. 2.

²⁵ V. Bubanji: Strategija oružanih snaga u koncepciji općenarodne odbrane, »Vojno delo« 6/71, str. 9.

rakter i društvena suština funkcije komandovanja. Ona gubi karakter klasičnih odnosa u istoj onoj meri u kojoj klasna podela u društvu i klasna dominacija ustupaju mesto profesionalnom socijalnom grupisanju, tj. u meri u kojoj samoupravljanje postaje totalni društveni odnos u svim sferama društvenog života. Taj proces teče u dva osnovna toka: prvi je u masovnom i neposrednom učešću radnih ljudi i građana u odlučivanju o odbrani i u raznovrsnim oblicima samoodbrane, a drugi u razvoju podele rada i specijalizacije u armiji, što uslovljava postojanje profesionalaca bez posebnih privilegija i monopola odlučivanja o onim pitanjima koja ne spadaju u oblast vojne delatnosti.²⁶

Tradicionalni tip komandovanja menja se u pravcu koji je određen odnosom između racionalne upotrebe armije u izvršavanju njene društvene funkcije i afirmacije ljudske ličnosti kao osnovnog subjekta odbrane. U okviru podele rada i specijalizacije funkcija komandovanja realizuje se kao dijalektički spoj između procesa koji označavamo kao odlučivanje i izvršavanje. Jedan i drugi proces stoje u funkciji podele rada pa se zbog toga isprepliću i ispoljavaju u jedinstvu. Na taj način se stvaraju pretpostavke za prevazilaženje suprotnosti između ove dve funkcije. One se sve više počinju ispoljavati kao jedinstvo podele rada i vojnog organizovanja, a svaka za sebe predstavlja posebnu dimenziju, jedan momenat funkcionisanja armije.²⁷ Radikalno se menjaju tradicionalna obeležja komandovanja. Funkcija vlasti se podređuje podeli rada. Ostvaruje se veći uticaj društvenih organa na odlučivanje o odbrambenim poslovima. Dolazi do veće afirmacije principa zakonitosti u radu svih armijskih struktura. Pripadnici armije dovode se u položaj koji se sve manje razlikuje od položaja građana u ostalim društvenim strukturama. Afirmiše se uloga vojnih kolektiva. Stvara se širi prostor za delovanje Saveza komunista i drugih faktora. Objektiviziraju se kriteriji za postavljanje na komandne položaje. Armija se dovodi u veću zavis-

²⁶ U literaturi se pojavljuju mišljenja da sadašnji procesi podruštvljanja opštenarodne odbrane vode deprofesionalizaciji vojne delatnosti. Takva mišljenja mogu se oslanjati samo na pretpostavku i maštu, a ne na nekakvu naučnu eksplikaciju na osnovu koje bi bilo moguće projektovati budućnost.

²⁷ Funkcija komandovanja (odlučivanja i naređivanja) u svim armijama klasičnog tipa odvojena je od funkcije izvršenja. Društvena osnova toga razdvajanja je ili u privatno-vlasničkim ili državno-birokratskim odnosima. U društvu zasnovanom na samoupravljanju i društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju gube se pretpostavke razdvajanja funkcije odlučivanja od funkcije izvršenja. To se ispoljava u proširivanju broja subjekata koji odlučuju o poslovima opštenarodne odbrane i u sve celovitijem normativnom regulisanju odbrambene politike, života i razvoja armije, tako da se komandne strukture unutar armije pojavljuju u svojstvu neposrednih stručnih izvršilaca politike društva u oblasti odbrane. Komandovanje se, dakle, ispoljava i u svojstvu funkcije izvršavanja.

nost od ukupnih društvenih tokova. Izgrađuje se i stvara takav socijalni položaj komandnog kadra koji putem otvorenosti kadrovske popune i idejne i političke orijentacije starešina obezbeđuje njegovu čvrstu povezanost sa radničkom klasom kao vodećom snagom društva.²⁸

Ukupnost opisanih tokova odlučujuće utiče na pozitivno razrešavanje protivrečnosti između stvarne moći koja proističe iz profesionalne funkcije komandovanja i sadržine svesti komandnog kadra armije o nužnosti racionalnog menjanja klasičnih oblika organizovanja oružanih snaga. To je omogućilo i omogućava da se bezbolnije razrešavaju suprotnosti između tendencija birokratizacije armije i stalne aktivnosti u produbljivanju njenog socijalističkog karaktera i stvaranju novih vizija o odbrambenim snagama društva kao integralnoj komponenti samoupravljanja.

Verovatno je da će ovi procesi u budućnosti, u izmenjenim međunarodnim okolnostima, u razvijenijoj materijalno-tehničkoj osnovici društva i armije i u razvijenijim samoupravnim odnosima nužno dovesti do radikalnijih promena u tipu vojnoodbrambenog organizovanja. Sasvim je izvesno da će i tada postojati protivrečnost između racionalne organizacije odbrane i zaštite društva i funkcije vlasti nad ljudima koja je isprepletana sa upravljanjem tehničkim procesima i podelom rada. Odbrana društva će, pored ostalog, jačati i u meri u kojoj se bude uspešno razrešavala protivrečnost između efikasnog regulisanja brojnih organizaciono-tehničkih procesa i odnosa koji proizlaze iz razvoja samoupravljanja u društvu.

Treba, međutim, reći da dosadašnja praksa u razvoju socijalizma stoji u suprotnosti sa idealiziranim predstavama o konstituisanju oružanih snaga u socijalističkom društvu. Reč je o tome da »socijalističko društvo nije do danas moglo bitno da izmeni oblik i strukturu armije, ali je ono promenilo njen sastav, interese, ideologiju i mesto u društvu i političkom uređenju«. ²⁹ Procesi razvoja samoupravljanja u Jugoslaviji ne vode, dakle, dezintegraciji armije u amorfnu masu koja je spremna da umire oduševljavajući se idejom samoupravljanja. Oružane snage samoupravnog socijalističkog društva u sadašnjoj etapi razvoja međunarodnih odnosa i klasnih snaga mogu uspešno izvršavati svoju društvenu funkciju samo tada ako ih sačinjava čvrsto organizovana, uvežbana i disciplinovana vojska, sa jedinstvenom komandom, jednostarešinstvom, subordinacijom i savremeno opremlje-

²⁸ Ovde nije reč o završnim procesima, već o njihovom osnovnom trendu, koji se probija, krči puteve i pobeđuje, jer je nošen objektivnim tokovima društvenog razvoja i usmeravajućom ulogom Saveza komunista Jugoslavije.

²⁹ *Dr Jovan Đorđević, Politički sistem, Beograd, 1967, str. 669.*

nim tehničkim sredstvima.³⁰ Samoupravljanje ne može u sadašnjim okolnostima da u sistem vojne organizacije (reč je o operativnoj armiji) unosi nekakva neočekivana čuda, jer i promene u vojnoj organizaciji ne zavise samo od karaktera društvenih odnosa, već i od mnogih drugih faktora kao što su razvoj proizvodnih snaga, dostignuti stepen razvoja vojnonaučne misli, organizacija, struktura i naoružavanje savremenih armija, i posebno onih koje predstavljaju potencijalnog napadača, ukupnost međunarodnih okolnosti, vojnostrategijski položaj zemlje i drugi.

Pukovnik
Simeon BUNČIĆ

³⁰ »Savremeno iskustvo u svim zemljama, i u socijalističkim nije dalo potvrdu rezonovanjima velikih demokratskih i socijalističkih mislilaca da se regularna stajaća armija može zameniti »narodnom milicijom«. *Isto, str. 673.*